

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK PAZAR VE GÜMRÜK BİRLİĞİ: ULUSLARARASI ÖRGÜTLER PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME*

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçenur EKİNCİ FURTANA**

Özet

Bu çalışma, Türk Dünyasında ortak pazar ve gümrük birliği kurulması fikrini, uluslararası örgütler teorisi çerçevesinde ele alarak çok boyutlu bir değerlendirme sunmaktadır. Çalışmanın amacı, Türk Devletleri arasında bölgesel ekonomik entegrasyonun uygulanabilirliğini, mevcut küresel modeller ve kuramsal yaklaşımlar ışığında incelemektir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği (AB), ASEAN, MERCOSUR ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi çeşitli bölgesel entegrasyon örnekleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın teorik çerçevesi işlevselcilik, neofonksiyonalizm ve kurumsalcı yaklaşımlar temelinde oluşturulmuş, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) özelinde ekonomik entegrasyonun kuramsal dayanakları tartışılmıştır. Bulgular, Türk Dünyasında entegrasyonun sektörel bazda, dijitalleşmeye dayalı ve aşamalı olarak gerçekleştirilmesinin daha uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, altyapı eksiklikleri, ekonomik kapasite farklılıkları, siyasi istikrarsızlıklar ve dış aktörlerin jeopolitik etkileri gibi çeşitli yapısal ve dışsal zorluklar da analiz edilmiştir. Özellikle lojistik altyapının ticaretin verimliliği açısından taşıdığı önem vurgulanmış, malların sınır geçişlerinde hız ve maliyet avantajı sağlamanın entegrasyon sürecini hızlandıracağı ifade edilmiştir. Sonuç olarak, çalışma, Türk Dünyasında sürdürülebilir bir ortak pazar ve gümrük birliği için çok katmanlı, kurumlar arası eşgüdüme dayalı ve kademeli bir entegrasyon politikası önermektedir.

Keywords: Türk Dünyası, ekonomik entegrasyon, ortak pazar, gümrük birliği, TDT

* Geliş Tarihi (Submission Date): 10.05.2025, Kabul Tarihi (Acceptance Date): 09.06.2025.
Ekinci Furtana, T. 2025. "Türk Dünyasında Ortak Pazar ve Gümrük Birliği: Uluslararası Örgütler Perspektifinden Bir Değerlendirme". Altay Stratejik Araştırmalar Dergisi (2) 3: 21-32.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0002-8495-9432, tugcenur.furtana@izu.edu.tr.

Common Market And Customs Union In The Turkic World: An Evaluation From The Perspective Of International Organisations

Abstract

This study presents a multidimensional analysis of establishing a common market and customs union within the framework of international organisation theories in the Turkic World. The primary objective is to assess the feasibility of regional economic integration among Turkic States by drawing on existing global models and theoretical approaches. In this context, regional integration cases such as the European Union (EU), ASEAN, MERCOSUR, and the Eurasian Economic Union (EAEU) are examined comparatively. The study employs theoretical foundations from functionalism, neofunctionalism, and institutionalism to evaluate the role of the Organisation of Turkic States (OTS) in the integration process. Findings indicate that a sector-based, gradual, and digitally adaptive integration strategy is more viable for the Turkic World. Moreover, the study identifies several structural and external challenges such as infrastructure deficiencies, disparities in economic capacity, political instability, and the geopolitical influence of external actors. Emphasis is placed on the significance of logistical infrastructure in enhancing trade efficiency; facilitating cross-border movement of goods is considered essential for accelerating integration. The study concludes that for a sustainable common market and customs union to emerge, a multi-layered integration strategy is needed to incorporate institutional coordination, digital tools, and transitional policy frameworks. The paper offers a policy roadmap grounded in theoretical insights and practical considerations to support cohesive regional economic integration in the Turkic World.

Keywords: Turkic World, economic integration, common market, customs union, Organisation of Turkic States

Giriş

Küreselleşme birlikte ekonomik ilişkilerde yaşanan dönüşüm, ülkeleri bölgesel iş birliklerine yönlendirmiştir. Ticaret engellerinin azaltılması, sermaye ve iş gücü hareketliliğinin kolaylaştırılması gibi adımlar, küresel ekonomik entegrasyonun temel dinamiklerini oluşturmuştur. Ancak 2008 küresel finansal krizinden sonra, bölgesel ekonomik bloklar küresel sistemde daha belirgin bir rol oynamaya başlamıştır (Baldwin, 2016).

Bölgesel ticaret blokları, yalnızca ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda siyasi ve stratejik iş birliklerini de beraberinde getirmektedir. Avrupa Birliği (AB), ASEAN, MERCOSUR ve Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi (AfCFTA) gibi örnekler, farklı gelişmişlik seviyelerinde dahi bölgesel iş birliğinin nasıl hayata geçirilebileceğini ortaya koymuştur (Schneider, 2017). Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO, 2020) göre, bölgesel ticaret anlaşmaları küresel ticaretin yaklaşık %60'ını kapsamaktadır. Bu durum, bölgesel entegrasyonun uluslararası ticaretteki rolünü her geçen gün daha da artırmaktadır.

Ekonomik entegrasyon süreci, ülkelerin karşılıklı ekonomik bağımlılıklarını artırarak hem ticaret hacmini büyütmeyi hem de siyasi istikrarı desteklemeyi amaçlar. Béla Balassa'nın (1961) teorisine göre ekonomik entegrasyon beş temel aşamada incelenmektedir: serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam politik birlik. Bu aşamalar, entegrasyon derinliğine göre artan iş birliğini ifade eder.

Gümrük birliği, üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırıldığı ve ortak bir dış ticaret politikasının benimsendiği yapıyı tanımlar. Ortak pazar ise buna ek olarak, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de serbest dolaşımını içerir. Bu iki model, ülkeler arasında daha yüksek ekonomik verimlilik, yatırım çekiciliği ve üretim zinciri entegrasyonu sağlamaktadır (Mattli, 1999).

Türk Dünyası, ortak dil, tarih ve kültürel mirasa sahip ülkelerin oluşturduğu stratejik bir coğrafyadır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve son olarak Türkmenistan gibi ülkeler, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında giderek daha kurumsal bir yapı oluşturmaktadır. TDT'nin ekonomik iş birliği hedefleri, Türk Dünyasında ortak pazar ve gümrük birliği gibi modellerin gerçekleştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Öztürk, 2021).

Bu bağlamda, Türk Dünyası ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi; ticaretin kolaylaştırılması, altyapı entegrasyonu, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve dijital ekonomi gibi alanlarda iş birliğinin artırılması ile mümkündür. Özellikle enerji, tarım, tekstil ve dijital teknoloji gibi sektörlerde sektörel entegrasyon fırsatları oldukça yüksektir (Türkmen & Yıldırım, 2022).

1. Uluslararası Örgütler Teorisi Kapsamında Ortak Pazar ve Gümrük Birliği

1.1 İşlevselcilik ve Neofonksiyonalizm Açısından Ekonomik Bütünleşme

Ekonomik bütünleşme, sadece ekonomik değil aynı zamanda kurumsal ve siyasi dönüşüm süreçlerini de beraberinde getiren çok boyutlu bir olgudur. Bu süreci açıklamak için en sık başvurulan kuramsal yaklaşımlardan ikisi işlevselcilik ve neofonksiyonalizmdir.

İşlevselcilik yaklaşımı, David Mitrany tarafından geliştirilen bir kuramdır. Mitrany (1943), entegrasyonun siyasi değil, ekonomik ve teknik alanlarda iş birliğiyle başlaması gerektiğini savunur. Ona göre enerji, ulaşım, iletişim gibi teknik alanlardaki iş birlikleri zamanla siyasi ve toplumsal alanlara da yayılacaktır. Bu bağlamda Türk Dünyasında ekonomik entegrasyon sürecinin; ulaşım altyapısı, dijital ekonomi, gümrük sistemlerinin uyumu gibi somut iş birliği alanlarıyla başlaması yerinde olacaktır.

Neofonksiyonalizm ise Ernst B. Haas (1958) tarafından geliştirilmiş ve Avrupa bütünleşmesi örneğinden yola çıkarak entegrasyonun “taşma etkisi” (spillover) ile ilerlediğini öne sürmüştür. Bu teoriye göre, ekonomik alanlarda başlayan iş birliği zamanla kurumsal düzenlemeler ve siyasi bütünleşmeyi beraberinde getirir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi çatı kurumların ekonomik alanda oluşturacağı ortak politikalar, uzun vadede siyasi uyumu da teşvik edebilir (Haas, 1958; Rosamond, 2000).

1.2 Kurumsalcı Perspektiften Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ve Ekonomik İşbirliği

Kurumsalcı teori, uluslararası ilişkilerde örgütlerin yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda normatif ve kurumsal etki yarattığını savunur. Keohane (1984), kurumların karşılıklı bağımlılığı artırarak iş birliğini mümkün kıldığını, transaction cost’ları azalttığını ve devlet davranışlarını şekillendirdiğini belirtmiştir.

Bu çerçevede, 2009’da Nahçıvan Anlaşması ile kurulan ve zamanla dönüşüm geçirerek 2021’de Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını alan yapı, Türk Dünyasında kurumsal bütünleşmenin en somut adımıdır. TDT’nin ekonomik gündeminde;

- Ortak yatırım fonları,
- Gümrük prosedürlerinin uyumu,
- Ticaretin dijitalleştirilmesi,
- Lojistik koridorlar (Orta Koridor, Zengezur)

gibi önemli projeler yer almaktadır (TDT, 2023).

Kurumsalcı yaklaşıma göre, bu tür örgütsel yapılar yalnızca ülkeler arası iş birliğini kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda aktörlerin normatif davranışlarını ve beklentilerini dönüştürerek daha kalıcı entegrasyon biçimlerine kapı aralar (Hall & Taylor, 1996).

1.3 Uluslararası Ticaret ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Modelleri

Uluslararası ticaretin yapısı son otuz yılda büyük dönüşümler geçirmiştir. Dünya Ticaret Örgütü’nün (WTO) çerçevesinde liberal ticaret normları güçlenmiş olsa da, özellikle

2010 sonrasında ikili ve çok taraflı bölgesel ticaret anlaşmaları öne çıkmıştır (WTO, 2020).

Tablo 1. Ekonomik Entegrasyon Modelleri (Balassa, 1961)

Düzyey	Tanım	Örnek
1. Serbest Ticaret Bölgesi	Üye ülkeler arasında gümrük vergileri kaldırılır, her ülke dış ticaretini bağımsız yürütür.	NAFTA (Kuzey Amerika)
2. Gümrük Birliği	Serbest ticaretin yanı sıra ortak dış ticaret politikası benimsenir.	AB-Türkiye Gümrük Birliği
3. Ortak Pazar	Gümrük birliğine ek olarak emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sağlanır.	Avrupa Birliği
4. Ekonomik Birlik	Ortak para birimi, para ve maliye politikalarının uyumu sağlanır.	Euro Bölgesi
5. Tam Politik Birlik	Ekonomik ve siyasi kararların ortak alındığı, egemenliğin kısmen paylaşıldığı birlik.	(Avrupa Birliği ideal modeli)

Kaynak: Balassa, B. (1961). The theory of economic integration. Richard D. Irwin.

Türk Dünyasında mevcut ticari iş birlikleri genellikle serbest ticaret anlaşmaları düzeyindedir. Ancak, gümrük birliği ve ortak pazar yönünde gelişen irade, stratejik bir entegrasyonun mümkün olduğunu göstermektedir. Bu sürecin başarılı olabilmesi için ülkeler arası ekonomik homojenlik, kurumsal uyum ve siyasi irade gibi faktörlerin sağlanması kritik öneme sahiptir (Mattli, 1999; Schneider, 2017).

2. Mevcut Bölgesel Entegrasyon Modelleri ve Türk Dünyası için Örnekler

Dünyada uygulanan bölgesel entegrasyon modelleri, farklı sosyoekonomik yapılar ve siyasi bağlamlarda çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bu modellerin her biri, Türk Dünyası için ders çıkarılabilecek örnekler sunmaktadır.

2.1 Avrupa Birliği (AB) Gümrük Birliği: Başarılar ve Dersler

Avrupa Birliği (AB), ekonomik entegrasyonun tarihsel süreçteki en kapsamlı ve sürdürülebilir modeli olarak literatürde merkezi bir yer tutmaktadır. Başlangıçta 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile yalnızca sanayi ürünleri üzerinden kurulan iş birliği, zamanla çok katmanlı ve çok yönlü bir entegrasyon sistemine dönüşmüştür. 1957'de Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) geçilmiş, 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile siyasi birlik hedefi resmîyet kazanmıştır. Bu dönüşüm, yaklaşık 40 yılı aşkın bir sürede, her aşamada kurumsal derinleşme ve hukuki uyum çabaları ile gerçekleştirilmiştir.

AB'nin gümrük birliği yapısı, 1968 itibarıyla tam anlamıyla yürürlüğe girmiştir. Bu sayede, üye ülkeler arasında gümrük vergileri kaldırılmış ve üçüncü ülkelere karşı ortak dış ticaret politikası uygulanmaya başlanmıştır.

Ancak AB, entegrasyonu yalnızca gümrük birliği düzeyinde bırakmamış; ortak pazar, sermaye ve emek hareketliliği, ortak para birimi (Euro) ve güçlü kurumsal yapılar ile entegrasyonu derinleştirmiştir. Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Adalet Divanı gibi üst düzey kurumlar, karar alma süreçlerinde etkin rol oynamakta ve ortak hukuku uygulamaya geçirmektedir (Mattli, 1999).

Bu kapsamlı model, ekonomik entegrasyonun yalnızca ticaretin serbestleştirilmesiyle değil; hukuki altyapı, siyasi uzlaş, kurumsal kapasite ve toplumsal destek ile sürdürülebilir hâle geldiğini göstermektedir. Ayrıca entegrasyonun kademeli olarak uygulanması ve üyelerin bu sürece hazırlıklı hâle getirilmesi, AB modelinin başarısında belirleyici rol oynamıştır. Sosyal politikalar, bölgesel kalkınma fonları ve ortak tarım politikası gibi dağıtıcı mekanizmalar da iç ekonomik dengesizlikleri azaltmada önemli işleve sahiptir.

Bu model, Türk Dünyası için de son derece önemli dersler sunmaktadır. Özellikle Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi yeni bölgesel örgütler için, entegrasyonun kurumsallaşma ve aşamalı ilerleme ilkelerine dayandırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. TDT, 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuş, zamanla stratejik iş birliği platformundan kurumsal bir yapıya dönüşmüştür.

2021'de resmen "Türk Devletleri Teşkilatı" adını alarak kurumsallaşma yolunda önemli bir adım atmıştır. Bugün eğitim, ulaştırma, dijital ekonomi, yeşil dönüşüm, enerji ve ticaret alanlarında tematik iş birlikleri geliştirilmektedir. TDT'nin ekonomik ajandası da güçlendirilmiş; Ortak Ekonomik Gündem Raporu (2023) ve Türk Yatırım Fonu gibi somut araçlarla ekonomik entegrasyonun altyapısı oluşturulmaya başlanmıştır.

Dolayısıyla AB deneyimi, Türk Dünyası için yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda stratejik bir yol haritası olarak değerlendirilebilir. Kurumsallaşma, aşamalılık ve çok taraflı koordinasyon, TDT'nin gelecekte ortak pazar ve gümrük birliği hedeflerine ulaşmasında temel yapı taşlarını oluşturacaktır.

2.2 Avrasya Ekonomik Birliği (AEB): Rusya Önderliğinde Bir Model mi?

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), 2015 yılında Rusya, Kazakistan, Belarus, Ermenistan ve Kırgızistan tarafından kurulan ve eski Sovyet coğrafyasındaki ekonomik iş birliğini kurumsallaştırmayı amaçlayan bir bölgesel entegrasyon yapısıdır. AEB'nin temel hedefleri arasında üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emek gücünün serbest dolaşımını sağlamak, ortak gümrük tarifeleri uygulamak ve ekonomik politikaları uyumlaştırmak yer almaktadır. 2023 itibarıyla, AEB bünyesinde ortak emeklilik sistemi devreye alınmış; böylece üye ülkeler arasında emeklilik haklarının karşılıklı tanınması sağlanmıştır. Bu adım, özellikle iş gücü hareketliliği açısından önemli bir eşik olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası örgütler teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, AEB'nin bulunduğu entegrasyon düzeyi, gümrük birliği ile ortak pazar arasında hibrit bir konumda yer almaktadır. Gümrük birliği statüsüne sahip olmakla birlikte, üretim faktörlerinin tamserbest dolaşımı ve ortak ekonomik politikaların derinleştirilmesi konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Bu durum, entegrasyonun bazı alanlarda ileri giderken, diğerlerinde yüzeysel kaldığını göstermektedir (Dragneva & Wolczuk, 2017).

AEB'nin kurumsal yapısı ve işleyişi ise önemli eleştirilere konu olmaktadır. Özellikle Rusya'nın birlik içindeki baskın rolü, karar alma süreçlerinde asimetrik güç ilişkileri yaratmakta ve eşit temsil ilkesini zedelemektedir. Kazakistan gibi diğer kurucu üyeler zaman zaman bu dengesizlikten rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, AEB'nin kurumsal bağımsızlığı zayıf olup, ekonomik kararlar çoğu zaman jeopolitik ve dış politika hedefleriyle iç içe geçmiş şekilde alınmaktadır. Örneğin, Rusya'nın Batı yaptırımlarına karşı aldığı önlemler, AEB üyelerini doğrudan etkileyebilmekte ve ortak pazarda ayrışmalara yol açabilmektedir.

Bunlara ek olarak, birlik içindeki ekonomik farklılıklar, özellikle Kırgızistan ve Ermenistan gibi daha küçük ekonomilerin büyük oyuncularla eşit düzeyde entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Hukuki uyumsuzluklar, dijital altyapı eksiklikleri ve dış ticaretin merkezileşmiş yapısı, AEB'nin sürdürülebilirliğini sınırlayan diğer faktörler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak AEB örneği, Türk Dünyası açısından birçok yapısal ders içermektedir. Özellikle eşit temsile dayanmayan, siyasi ve ekonomik olarak tek bir aktörün tahakkümüne açık modellerin, uzun vadede bölgesel güvensizlik ve bağımlılık ürettiği görülmektedir. Türk Devletleri arasında kurulacak bir ortak pazar veya gümrük birliği yapısında, kurumsal şeffaflık, ortak karar alma mekanizmaları ve dengeli ekonomik katılım gibi ilkelerin merkeze alınması büyük önem taşımaktadır.

2.3 Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) Serbest Ticaret Bölgesi: Esnek Entegrasyon Örneği

ASEAN, siyasi ve kültürel çeşitliliğe rağmen ekonomik iş birliğini başarabilmiş önemli bir örnektir. 1992'de başlatılan ASEAN Serbest Ticaret Anlaşması (AFTA), bölge içinde ticaretin serbestleşmesini sağlamış, ardından sektörel ve dijital entegrasyon süreçleri geliştirilmiştir (Severino, 2006).

ASEAN'ın en dikkat çekici yönlerinden biri esnek entegrasyon modelidir. Üye ülkelerin farklı kalkınma düzeyleri göz önünde bulundurularak “farklı hızlarda entegrasyon” yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yönüyle ASEAN modeli, Türk Dünyası için eş zamanlı olmayan ama birbirini tamamlayan entegrasyon adımlarının uygulanabilirliğini göstermektedir.

2.4 MERCOSUR (Güney Amerika Ortak Pazarı): Zorluklar ve Fırsatlar

MERCOSUR, Arjantin, Brezilya, Paraguay

ve Uruguay arasında 1991 yılında kurulmuştur. İlk etapta ticaret hacmini artıran bu birlik, ortak dış ticaret politikası oluşturmakta zorluk yaşamış ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle yapısal sorunlarla karşılaşmıştır (Peña, 2005).

Bu model, siyasi istikrarın ekonomik entegrasyon için ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, ortak dış ticaret politikasının oluşturulmasında ekonomik farklılıkların ve korumacılık eğilimlerinin nasıl engelleyici rol oynayabileceği görülmektedir. Türk Dünyası için bu deneyim, makroekonomik koordinasyonun ve siyasi istikrarın entegrasyon sürecinde ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir.

2.5 Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi (AfCFTA): Yeni Nesil Birleşme Çabaları

AfCFTA, 2019 yılında yürürlüğe girmiş ve 54 Afrika ülkesini kapsayan devasa bir serbest ticaret alanı oluşturmayı hedeflemiştir. Anlaşma, yalnızca gümrük tarifelerinin kaldırılmasını değil, aynı zamanda dijitalleşme, hizmetler ticareti ve altyapı entegrasyonu gibi yenilikçi alanları da kapsamaktadır (UNECA, 2020).

AfCFTA'nın deneyimi, entegrasyon süreçlerinde dijital ekonomi, sınır ötesi e-ticaret, altyapı bağlantıları ve lojistik unsurlarının da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türk Dünyası açısından bu model, entegrasyon stratejisine yenilikçi unsurların entegre edilmesi gerektiğini göstermektedir.

3. Türk Dünyasında Ortak Pazar ve Gümrük Birliği Kurma Olasılıkları

3.1 Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) Ekonomik Rolü

2021 yılında dönüşüm geçiren ve kurumsalkimliğini güçlendiren Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türk Dünyası ülkeleri arasında çok yönlü iş birliğini teşvik eden bir yapı hâline gelmiştir. TDT'nin temel amaçları arasında; ticaretin serbestleştirilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi, dijital dönüşümün sağlanması ve ulaştırma koridorlarının geliştirilmesi yer almaktadır (TDT, 2023).

TDT bünyesindeki “Türk Yatırım Fonu”, “Orta Koridor Projesi” ve “Gümrük İdareleri İş Birliği Mekanizmaları” gibi girişimler, bölgesel ekonomik entegrasyonun ilk somut adımları olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, sadece teknik değil aynı zamanda stratejik ve normatif bir çerçeveye oturmaktadır. Kurumsal mekanizmaların işler hâle getirilmesi, Türk Dünyası'nda ortak pazar ve gümrük birliği oluşturulması yolunda kritik bir zemindir (Öztürk, 2021).

3.2 Ortak Pazarın Avantajları: Ticareti Kolaylaştırma, Üretim Zinciri Entegrasyonu, Yatırım Artışı

Ortak pazar modeli, sadece malların değil aynı zamanda hizmetlerin, sermayenin ve iş gücünün serbest dolaşımını hedefleyen ileri düzeyde bir entegrasyon türüdür. Bu modelin uygulanması, Türk Dünyası ülkeleri arasında ticaretin önündeki yapısal engelleri azaltabilir ve ekonomik etkileşimi artırabilir (Balassa, 1961).

Ortak pazarın sağlayacağı temel avantajlar şunlardır:

- Ticareti kolaylaştırma: Tarife dışı engellerin ve gümrük prosedürlerinin uyumlaştırılması, sınır geçişlerinin hızlanmasını sağlar (WTO, 2020).

- Üretim zinciri entegrasyonu: Sanayi ve tarımda ara mal, hammadde ve iş gücünün bölge içinde daha verimli dağılımı mümkün hâle gelir.

- Yatırım artışı: Pazar genişliği ve öngörülebilirlik sayesinde bölge içi ve dışı yatırımcılar için cazibe artar (UNCTAD, 2022).

Bu avantajlar, ekonomik kalkınmayı hızlandırmanın yanı sıra, bölgesel siyasi dayanışmayı da güçlendirme potansiyeli taşımaktadır.

3.3. Gümrük Birliğinin Potansiyel Etkileri: Gümrük Tarifelerinin Kaldırılması, Dış Ticarete Rekabet Gücü

Gümrük birliği, üye ülkelerin kendi aralarındaki gümrük vergilerini kaldırması ve ortak bir dış ticaret politikası benimsemeleri anlamına gelir. Bu modelin Türk Dünyası'nda uygulanabilirliği hem ikili ticaret hacimlerinin artması hem de bölgesel rekabet avantajı sağlanması açısından önemlidir. Olası etkiler:

- Gümrük tarifelerinin kaldırılması: Bölge içi ticaret maliyetleri azalır, sınır ötesi işlemler kolaylaşır.
- Ortak dış ticaret politikası: Ortak pazarlık gücü artar, üçüncü ülkelere karşı daha güçlü ekonomik pozisyon alınabilir.

- Rekabet gücünün artması: Birlikten doğan ölçek ekonomileri sayesinde firmalar hem maliyet hem kalite avantajı elde edebilir (Schneider, 2017).

Ancak bu sürecin başarılı olabilmesi için ülkeler arası vergi rejimi uyumu, dijital gümrüksistemleri, lojistik altyapı entegrasyonu gibi alanlarda somut adımlar atılması gerekir.

4. Olası Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Her ekonomik entegrasyon süreci beraberinde belirli yapısal ve politik zorlukları da getirir. Türk Dünyasında ortak pazar ve gümrük birliği kurma hedefi, önemli fırsatlar sunmakla birlikte çok yönlü sorunlarla karşı karşıyadır. Bu bölümde, sürecin önündeki başlıca engeller ve çözüm önerileri değerlendirilmektedir.

4.1 Ekonomik Heterojenlik: Farklı Kalkınma Seviyeleri ve Ekonomik Kapasite Sorunları

Türk Dünyası ülkeleri arasında kişi başına düşen gelir, sanayileşme düzeyi, dış ticaret hacmi ve teknoloji altyapısı bakımından ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye ve Kazakistan bölgenin daha gelişmiş ekonomileri arasında yer alırken, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkeler daha sınırlı üretim ve ihracat kapasitesine sahiptir (World Bank, 2023).

Bu durum, entegrasyon sürecinde asimetrik fayda dağılımı riski yaratmaktadır. Bu tür yapısal dengesizlikleri azaltmak için:

- Bölgesel kalkınma fonları oluşturulmalı,
- Daha az gelişmiş ülkelere teknik ve mali destek sağlanmalıdır (UNDP, 2021).

4.2 Gümrük Politikalarının Uyumsuzluğu: Mevcut Ticaret Anlaşmaları ile Uyum Sorunu

Türk Dünyası ülkeleri, hâlihazırda farklı ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına tabidir. Örneğin:

- Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği ilişkisi,
- Kazakistan ve Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği üyeliği,
- Azerbaycan'ın bağımsız dış ticaret politikası.

Bu farklılıklar, ortak bir dış ticaret politikası oluşturulmasının önünde ciddi engeller teşkil etmektedir (Dragneva & Wolczuk, 2017). Çözüm olarak:

- Geçiş dönemli ve çok katmanlı bir gümrük entegrasyonu modeli oluşturulabilir.
- Ortak alanlarda dijital gümrük protokolleri geliştirilebilir.

4.3 Siyasi İrade ve Jeopolitik Dengeler: Rusya, Çin ve AB'nin Etkisi

Türk Dünyası ülkeleri, jeopolitik olarak önemli aktörlerin nüfuz sahasında yer almaktadır. Rusya, Çin ve Avrupa Birliği gibi küresel güçler, bölgesel entegrasyon çabalarını kendi jeopolitik çıkarları bağlamında değerlendirmektedir (Laruelle, 2021).

Bu durum, entegrasyon sürecinde dış baskılara ve içsel kararsızlıklara neden olabilir. Olası çözüm yolları:

- Çok taraflı diplomatik çerçeveler (örneğin Ekonomik İş Birliği Teşkilatı – ECO) içinde güvence arayışları,

- Ortak ekonomik çıkarların önceliklendirildiği teknik temelli bir entegrasyon yaklaşımı.

4.4 Altyapı ve Lojistik Sorunları: Orta Koridor ve Ulaştırma Ağlarının Eksiklikleri

Ekonomik entegrasyonun en kritik destekleyicilerinden biri fiziksel bağlantılıktır. Orta Koridor olarak bilinen Çin-Türkiye-Avrupa eksenindeki ulaştırma hattı hâlen yetersiz lojistik altyapı, sınır geçiş prosedürleri ve taşımacılık maliyetleri nedeniyle tam potansiyeline ulaşamamaktadır (ADB, 2022). Çözüm önerileri:

- TDT bünyesinde ulaşım altyapı ajansı kurulması,
- Kamu-özel sektör ortaklığı (PPP) ile sınır geçiş altyapılarının modernizasyonu,
- Demiryolu ve karayolu bağlantı projelerinin eşgüdümlü yürütülmesi.

4.5 Hukuki ve Kurumsal Uyum: Ortak Mevzuat ve Ticaret Hukukunun Zorlukları

Üye ülkelerin farklı ticaret mevzuatlarına, yatırım rejimlerine ve kurumsal yapılarına sahip olması, özellikle yatırım ve hizmet ticareti alanlarında sorunlara neden olmaktadır. Ortak pazar hedefi için bu alanlarda regülasyon uyumu zorunludur (Keohane, 1984).

Çözüm önerileri:

- Ortak ticaret ve yatırım sözleşme şablonları,
- Uyuşmazlıkların çözümü için bölgesel tahkim mekanizmaları,
- Gümrük ve ticaret mevzuatında kademeli uyumlaştırma takvimi.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma, Türk Dünyasında ortak pazar ve gümrük birliği kurma fikrini, uluslararası örgütler teorileri bağlamında inceleyerek mevcut bölgesel entegrasyon modelleriyle karşılaştırmalı bir analiz sunmuştur. Yapılan değerlendirmeler, bu tür bir entegrasyonun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda stratejik, siyasi ve kültürel açılardan da önemli kazanımlar sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Ortak pazar ve gümrük birliği sayesinde ticaretin kolaylaşması, üretim zincirlerinin entegrasyonu, yatırım ortamının iyileşmesi ve bölgesel kalkınmanın hızlanması mümkün olacaktır. Ancak bu fırsatların hayata geçirilebilmesi, belirli zorlukların aşılmasına bağlıdır.

Türk Dünyası ülkeleri arasında ekonomik kapasite, mevzuat, siyasi sistemler ve altyapı açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu heterojen yapı, entegrasyon sürecini yavaşlatabilecek yapısal engellerin başında gelmektedir. Ayrıca, hâlihazırda yürürlükte olan farklı ticaret anlaşmaları ve üye ülkelerin çeşitli küresel aktörlerle geliştirdikleri dış ekonomik ilişkiler, ortak bir gümrük politikası oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Rusya, Çin ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin bölgede artan etkisi, jeopolitik dengeler açısından dikkatle yönetilmesi gereken bir durumu ortaya koymaktadır. Bunun yanında, ulaşım ve lojistik altyapısındaki eksiklikler ile hukuki ve kurumsal uyum eksikliği de entegrasyonun önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Tüm bu unsurlar dikkate alındığında, Türk Dünyasında ortak pazar ve gümrük birliği oluşturulması için kademeli, esnek

ve sektörel odaklı bir entegrasyon modeli benimsenmelidir. Başlangıçta serbest ticaret ve dijital gümrük iş birlikleri gibi teknik alanlarda adım atılması, sürecin daha sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır. Enerji, tarım ve teknoloji gibi tamamlayıcılığı yüksek sektörlerde başlatılacak pilot projeler, entegrasyonun somut çıktılar üretmesini kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda, dijital ekonomi araçları ve blok zincir teknolojileri gibi yenilikçi uygulamalar, ticaretin şeffaflığını ve verimliliğini artırabilir.

Bölgesel entegrasyon sürecinde daha az gelişmiş ülkelerin desteklenmesi amacıyla ortak kalkınma fonları oluşturulması ve küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik finansman ve eğitim programlarının devreye alınması da büyük önem taşımaktadır. Nihayetinde, kalıcı bir ekonomik bütünleşme ancak kurumsal yapının güçlendirilmesi, ortak normların oluşturulması ve ticaret hukukunun uyumlaştırılması ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde kalıcı bir ekonomik koordinasyon mekanizmasının kurulması, entegrasyon sürecinin kurumsallaşması açısından önemli bir adım olacaktır.

Sonuç olarak, Türk Dünyasında ortak pazar ve gümrük birliği oluşturulması fikri, ideolojik bir birlikteliğin ötesinde, ekonomik rasyonaliteye dayanan, uygulanabilir ve dönüştürücü bir vizyon olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin başarıya ulaşması, siyasi kararlılığın, ekonomik aklın ve kurumsal kapasitenin uyum içinde işlemesine bağlıdır.

Kaynakça

- ADB (Asian Development Bank). 2022. *Central Asia Regional Economic Cooperation: Transport Strategy*. <https://www.adb.org>
- Balassa, B. 1961. *The theory of economic integration*. Richard D. Irwin.
- Baldwin, R. 2016. *The great convergence: Information technology and the new globalisation*. Harvard University Press.
- Dragneva, R., & Wolczuk, K. 2017. *The Eurasian Economic Union: Deals, rules, and the exercise of power*. Chatham House.
- Haas, E. B. 1958. *The uniting of Europe: Political, social, and economic forces 1950–1957*. Stanford University Press.
- Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. 1996. “Political science and the three new institutionalisms”. *Political Studies* 44 (5): 936-957.
- Keohane, R. O. 1984. *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Laruelle, M. 2021. *Russia’s Central Asia policy: Strategic ambiguity and soft power*. Wilson Centre.
- Mattli, W. 1999. *The logic of regional integration: Europe and beyond*. Cambridge University Press.
- Mitrany, D. 1943. *A working peace system*. Quadrangle Books.
- Öztürk, F. 2021. “Türk Devletleri Teşkilatı ve yeni bölgesel iş birliği vizyonu”. *Avrasya Stratejik Araştırmalar Dergisi* 4 (2): 15-29.
- Peña, F. G. 2005. MERCOSUR: “Achievements and challenges in regional integration”. *Revista de Economía del Rosario* 8 (1): 11-37.
- Rosamond, B. 2000. *Theories of European integration*. Palgrave.
- Schneider, C. J. 2017. “The political economy of regional integration”. *Annual Review of Political Science* 20: 229-248.
- Severino, R. C. 2006. *Southeast Asia in search of an ASEAN community*. ISEAS–Yusof Ishak Institute.
- TDT (Türk Devletleri Teşkilatı). 2023. *Ortak ekonomik gündem raporu*. <https://www.turkkon.org>
- Türkmen, A., & Yıldırım, M. 2022. “Türk Dünyası’nda ekonomik entegrasyon potansiyeli ve sektörel fırsatlar”. *Türk Coğrafyası*

- Araştırmaları Dergisi* 9 (1): 77-92.
- UNCTAD. 2022. *World Investment Report 2022: International tax reforms and sustainable investment*. United Nations.
- UNDP. 2021. *Inequality-adjusted human development index*. <https://hdr.undp.org>
- UNECA (United Nations Economic Commission for Africa). 2020. *AfCFTA and the future of African trade*. <https://www.uneca.org>
- World Bank. 2023. *World Development Indicators*. <https://data.worldbank.org>
- World Trade Organisation (WTO). 2020. *Regional Trade Agreements: Facts and Figures*. https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of **“Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”**:

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Finansman/Funding: Bu makale için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır. / No support was received from any institution or organization for this article.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır. / There is no statement of support or gratitude.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of GenAI: Bu makalede yapay zekâdan yararlanılmamıştır. / GenAI was not used in this article.